

OSMANLI PARA POLİTİKASINDA REFORM ÇABALARI: 1800-1844 DÖNEMİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Yrd.Doç.Dr. Ömer AÇIKGÖZ

Kırıkkale Üniversitesi

İİBF İktisat Bölümü

omeracikgoz63@gmail.com

ÖZET

Bu makalede 1800-1844 yılları arasındaki dönemde Osmanlı'nın mali sorunları bağlamında, para, iç finansman aracı olarak para taşıyıcıları ile altın ve gümüşten oluşan kıymetli madenler konusu incelenmektedir. Bu dönem, Osmanlı devletinin siyasi, sosyal ve iktisadi olarak değişim ve dönüşüm devresinin başlangıcıdır. Reformlar ve savaşların finansmanı için geliştirilen para politikaları aynı zamanda kıymetli madenlerin üretim ve bölüşümünü de etkilemiştir. Osmanlı'da ithalat artışı ve savaşlar; hazine gelirleri, para stoku ve kıymetli madenler üzerinde negatif etkiler yaratmıştır. Sanayileşen ülkelerin üretim hacmi ile ihracat ve finansman politikalarının Osmanlı piyasaları üzerinde oluşturduğu baskı sonucunda, Osmanlı geleneksel iktisadi yapısını reforme etmede liberal politikalara yönelmiştir. Dâhili ve harici şartların neden olduğu bütçe açıklarının kapatılmasında iç para stoku yetersiz kalmış, 1844 yılında para standardının kabulü ile birlikte Osmanlı devleti dış borçlanmaya yönelmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Finans, Para, Para Taşıyıcıları, Kıymetli Madenler

REFORM EFFORTS IN THE OTTOMAN MONETARY POLICY: AN ASSESSMENT FOR THE PERIOD OF 1800-1844

ABSTRACT

This article analyzes money, money debasements as internal financing tools, and precious metals like gold and silver in the context of financial problems of the Ottomans for the period of 1800-1844. This is the beginning era of political, social and economic change and transformation of the Ottoman Empire. Monetary policies designed for reforms and war financing affected the production and distribution of precious metals as well. Increase in imports and wars involved had a negative impact on treasury income, money stocks and precious metals in the Ottomans. As a result of the pressure on the Ottoman markets of production capacity, exports and finance policies of the industrializing countries, the Ottomans shifted towards liberal policies for reforming its traditional economic structure. External and internal situations caused budget deficits and there was an insufficient money stock to balance the budget. Money standard was accepted in 1844 and the Ottomans turned to foreign borrowing.

Keywords: The Ottomans, Finance, Money, Money Debasements, Precious Metals.

1. GİRİŞ

Osmanlı Tarihinde Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerini belirleyen olaylar 19. yüzyılın ilk iki çeyreğinde meydana gelmiştir. Bu dönemde Osmanlı mali tarihinin temel sorunları bağlamında para ve para politikaları, o günkü paraların kesildiği altın ve gümüş üretimi ve piyasasının bilinmesi, Osmanlı 19. yüzyılının anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Bu çalışmada, Osmanlı devletinin para politikası ve bu politikayı etkileyen faktörlerin 1800-1844 yılları arasındaki seyri incelenmektedir. Osmanlı devletinin değişim ve dönüşüm devresinin başlangıcı olması; mağlubiyetle sonuçlanan savaşlarla toprak kayıplarının meydana gelmesi; ilk defa savaş tazminatlarının ödenmesi; adli, idari, siyasi, askeri, sosyal ve iktisadi reformların başlaması ve devletin iktisadi liberalleşmeye yönelmesinin hep bu zaman diliminde ortaya çıkması, bu dönemi önemli kılmaktadır.

Makalede, Batı Avrupalı tüccarlara tanınan imtiyazların ve 19. yüzyılın ticaret anlaşmalarının Osmanlı iç para stoğu, para kirlenmesi ve üretim sektörlerinin rekabet gücü üzerindeki etkisi, para ve kambiyo istikrarı, bir iktisat politikası olarak para taşıyıcıları, Galata Bankerlerine para basma yetkisinin verilmesi, para ve kambiyo işlemlerini kontrol edecek bir otoritenin yokluğu, birden fazla darphanenin varlığı nedeniyle para standardının sağlanamaması gibi sorunlar incelenmektedir. Ayrıca, modernleşmeyle birlikte halkın tüketim mallarına, altın ve gümüş eşyalara rağbet etmesi, kalpazanlığın yaygınlaşması, etnik ayrılmalarla savaşların çoğalması, savaş maliyetlerinin artması ve topraklarla birlikte kıymetli maden ocaklarının kaybedilmesi, ithalatın artırdığı para talebinin para piyasaları üzerindeki etkisi, devletin kıymetli maden mevzuatı geliştirmede yeterince etkin davranmaması, para piyasalarında piyasa bozucu aktörlerin ortaya çıkması, kısa vadeli çözümlerin ürünü gümrük ve vergi politikaları, azınlık teb'anın Osmanlı iktisadi hayatı içerisinde hâkimiyet alanlarını genişletme çabaları, bu makalenin kapsamını belirlemektedir.

Tanzimat döneminde, Osmanlı, merkezî otoritenin sağlanması ve güçlendirilmesi politikalarına veya bunun tersi liberalleşme politikalarına yönelse, her iki seçenekte de oluşan finansman açığını kapatmak için zorunlu olarak paraya ihtiyaç duyacaktır. Her iki politik tercihte de finansman kaynağı olarak paranın temin edilmesi, Osmanlı ekonomisinde gelir artışı veya Osmanlı'nın dış borçlanması ile mümkün hale geliyordu. Gelir artışı önemli oranda dâhili istikrarın sağlanmasına bağlıydı ancak devletin merkezîleşme çabasıyla, devletin karşısında eski imtiyazlarının peşinde olan Loncalar, Âyan ve Eşraf, Aşiretler ile etnik ve dini azınlıklar, yeniden yapılandırılmaya çalışılan ekonomik üretim ve dağıtımdan paylarını almak için daha duyarlı ve dinamik hale gelmişlerdi (Quataert, 2006: 447-8).

Osmanlı'nın II. Mahmut ile girdiği yeniden yapılanma veya dönüşüm, takip eden yıllarda ortaya çıkan siyasal meşrutiyet tartışmaları ve etnik bağımsızlık başkaldırıları, iktisadi kaynakların devletin eliyle mi yoksa piyasa aktörleri tarafından mı dağıtılacağı tartışmasını başlatmıştır. Osmanlı tarihinde liberalleşme eğilimlerinin görüldüğü ve paranın değerinin en çok değiştiği dönemlerden biri, bu makalenin odaklandığı 1800-1844 dönemi olmuştur. Bu dönemin siyasal, sosyal ve ekonomik açıdan bütüncül olarak anlaşılması, Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinin anlaşılmasına da önemli katkılar

sağlayacaktır.

Bu makale, Osmanlı mali sorunları ile para politikaları ve kıymetli madenler siyaseti arasındaki organik ilişkileri ele almaktadır. Çalışmanın yöntemi ise sorun alanı ile ilgili literatür taraması ve bu döneme ait Osmanlı arşivlerinden Cevdet Defteri ve Hattı Hümayun belgelerinin incelenmesidir. Ele alınan konu Osmanlı'nın Mali Sorunları, Osmanlı'da Para, Osmanlı'da Para Tağışları ve Osmanlı Kıymetli Madenleri başlıkları altında tartışılmaktadır.

2. OSMANLI'NIN MALİ SORUNLARI

Karlofça Antlaşması ile Kabakçı Mustafa'nın başını çektiği 1807 yeniçeri isyanı, Osmanlı İmparatorluğu'nun 18. ve 19. yüzyıllarda dönüşümüne neden olan iki önemli tarihsel olaydır. 1699 yılında yapılan Karlofça Antlaşması, Osmanlı'da askeri modernleşmenin gerekliliğini ortaya koymuştur. Doğal olarak ordudaki bu yenileşme ve dönüşüm hareketi geleneksel ordu temsilcilerini rahatsız etmiştir. Müteakip yüzyılda 1807 yılında yeniçeri, medrese öğrencileri ve İstanbul'daki alt halk tabakalarının katıldığı ayaklanma, dramatik sonuçlarıyla birlikte Osmanlı ordusunu Nizam-ı Cedid taraftarları ve Yeniçeri taraftarları olmak üzere ikiye bölecektir. İki kesim de Osmanlı merkezi devlet yapısını zorlayacaktır. Bu zorlama karşısında devlet, sadece askeriyede yenileşme ve dönüşüme değil, idare ve maliye alanında da II. Mahmut önderliğinde yenileşme ve dönüşüme karar vermiştir (Tuck, 2008: 467-8).

Osmanlı'nın 1808-1839 yılları arasındaki ilk yenileşme ve dönüşüm dönemi, iç ayaklanmalar ve dış savaşlar ile dolu, zorlu yıllardır. Ayaklanmaları bastırmak, kamu otoritesini sağlamak, güçlenen orta düzeydeki âyan ve derebeylerin mahalli idaredeki ve devletin vergi gelirlerinin paylaşımı üzerindeki gücünü kırmak ve toplumsal yenileşmeyi sürdürmek amacıyla başlatılan reform çalışmaları, merkezî hükümet harcamalarını 18. yüzyılın sonlarından 1840'lı yıllara kadar % 250-300 oranında artırmıştır. Bu harcamaların yarısının ordunun modernize edilmesine için yapılan harcamalar ile savaş giderlerinden oluştuğu söylenebilir. 1800-1812 Osmanlı-Rus savaşları sonucunda Rusya, Karadeniz'den Akdeniz'e açılma hakkını elde ettiği gibi, Osmanlı teb'ası Ortodoks Hristiyanlar ve Balkanlardaki etnik azınlıklar üzerinde nüfuzunu da artıracaktır,²³ (Frary, 2008: 18). 1800-1812 savaşları ile 1828-1829 yıllarındaki Osmanlı-Rus savaşları, 1820-1828 Osmanlı-İran, 1831-1833 ve 1838-1839 Osmanlı-Mısır savaşları ve Sırbistan ile Yunanistan'ın başkaldırarak Osmanlı'dan ayrılması, kaybedilen savaşların maliyetleri ve elden çıkan Rumeli'deki topraklardan dolayı gelir kaybına uğraması nedeniyle Osmanlı mali yapısı sorunlu hale gelmiştir.

Merkezî hükümeti güçlendirmek amacıyla başlatılan idare, askeriye, eğitim ve adalet alanındaki reformlar yapıldıkça, bunları finanse edecek kaynakların talebi de artmaktaydı. Ancak reformların önemli amaçlarından birisi de, devletin gelirlerini

²³1815 yılında Rusya'nın Güneydoğusundan Karadeniz ve Akdeniz üzerinden Selanik'e yapılan tahıl ihracatı arttıkça, Selanik, Rusya için Osmanlı ordusunun Balkanlar'daki faaliyetlerini takip etmek ve yerli halkı Osmanlıya karşı kıskırtmak için bir istihbarat merkezi haline gelmiştir. Selanik, Rus Hristiyanların hac yapmalarında kolaylık sağlayan önemli bir durak olmuş, Rus tüccar ve hacıların sayısındaki artış, Akdeniz'de Rus bayrağı taşıyan gemilerin çoğalmasına neden olmuştur. 1833 yılına gelindiğinde Selanik limanına 323 Yunan Gemisinin 170 tanesinin, ertesi yıl 258 gemiden 172 tanesinin Rusya Bayrağı ile limana giriş yaptığı ifade edilmektedir (Frary, 2008: 24).

yeniden yapılandırmak ve devletin dağınmış haldeki gelir kaynaklarını tek merkezde toplamaktı (Roumen ve Pamuk, 2006: 9-10). Osmanlı bir taraftan gelirlerini artırmak için vergi toplamada reform yaparken, diğer taraftan 1838 Ticaret anlaşması ve Londra Antlaşması ile Osmanlıda ithalatı artıran İngiliz sanayi ürünleri, yerli sanayinin gelişmesi üzerinde negatif etkiler meydana getiriyordu. Savaşların çokluğu nedeniyle tarımsal üretimin düşmesi ve ekonominin rekabet gücünün zayıflaması, İngiliz sanayi ürünlerinin tüketimini hızlandırıyor ve İngiliz mallarının Osmanlı pazarlarında pazar payları genişledikçe Osmanlı vergi gelirleri düşüyordu. Ayrıca Osmanlı devletinin ekonomi üzerinde sahip olduğu tekellerin ticaret anlaşmalarıyla ortadan kalkması (Geyikdağı ve Geyikdağı, 2009: 72-3), hazineyi gelir kaybına uğrattığı gibi, artan ithalatın dış ödemeler bilançosunda oluşturduğu açıkları kapatmak için de, para taşıması önemli bir iç borçlanma aracı haline geliyordu. Taşımanın iç piyasalar üzerinde oluşturduğu iktisadi sorunlar iç borçlanmayı alternatif olmaktan çıkarıp, 1844 yılında kabul edilen para standardı ile Osmanlıyı dış borçlanmaya zorluyordu.

17. yüzyılın ilk iki çeyreğinde İngiliz ve Hollandalı tüccarlara anlaşma ile garanti edilen şartlar gereği, Osmanlı limanlarına getirilen madeni altın ve gümüş paraların ithalatından hiç bir surette vergi alınmaması ve getirilen madeni paraların yerel darphanelerde dönüşümünün yasaklanması, başlangıçta ihracatı artırdığı için teşvik edilmişti. Çünkü Osmanlı piyasalarının ihtiyaç duyduğu para darlığını nispeten ortadan kaldırmış; orta ve uzun vadede Osmanlı para piyasalarının kirlenmesini beraberinde getirerek kalpazanlığın yaygınlaşmasına da neden olmuştur (Bulut, 2008: 260-1).

Küçükkalay (2008: 488), 18. yüzyıl ve 19. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı dış ticaretinin; merkezi Avrupa devletleri, Rusya ve Avusturya'nın Karadeniz'de artan hâkimiyeti, ecnebi tüccarlar ile işbirliği artan Osmanlı teb'ası azınlıklar ve artan tarımsal ürünlerin ihracatı, tarafından şekillendirildiğini ifade eder.²⁴

1829'da Ruslar ile imzalanan Edirne Antlaşması'yla Karadeniz'in uluslar arası ticarete bütünüyle açılması, Müslüman tüccarların Kuzey Karadeniz kıyılarından çekilmelerine neden olmuş, Müslüman tüccarların yerini alan Rum tüccarlar büyük bir avantaj kazanmış, hatta Rusya'nın tanıdığı imtiyazlar nedeniyle bazı Rum tüccarlar Rus vatandaşlığına bile girmişlerdi. Önceleri daha çok Balkanlar, Ege, Akdeniz ve İstanbul'da yabancı tüccarlara tercüman ve simsar gibi görevler ile aracılık etmede söz sahibi olan Osmanlı teb'ası Rum ve Ermeniler;²⁵ yabancılara Karadeniz ticaretinin

²⁴Küçük Kaynarca anlaşması ile Karadeniz'in Türk gölü olmaktan çıkması, Rusya (1774), Avusturya (1784), İngiltere (1799) ve Fransa'ya (1802) Karadeniz'de serbest ticaret yapma hakkının verilmesi Osmanlı iktisadi yapısını etkilemiştir.

²⁵Daha önce Balkanlarda bulunan Hristiyan teb'anın idaresi için, Voyvoda ve Prenslerin seçiminde ve imparatorluk içinde Hristiyan milletini idare etme gibi misyonu olan Fener Rum Patrikhanesi, 18. yüzyılda üretimde ve ticarete Avrupa'nın yükselişe geçmesiyle daha da etkin hale gelerek başka misyonlar da üstlenmeye başlamıştır. İthalatın artmasıyla, Hristiyan tüccarların Selanik, İzmir ve Halep gibi ticaret merkezlerinde ticaretlerinin yoğunlaşması önemli oranda yerli toptancı, tercüman ve simsar istihdamını ortaya çıkardı. Osmanlı ticaretinin yoğun olduğu Osmanlı liman kentlerine gelen malların simsarlığını ve diğer aracı işlemlerini yapanlar ile Osmanlı'nın devlet olarak yeniden yapılanmasında ve Avrupa ile olan diplomatik ilişkilerinin sürdürülmesinde ve mahkemelerde ihtiyaç duyulan tercümanlar Fener Rum patrikhanesi aracılığıyla temin ediliyordu. Osmanlı Devletinin 19. yüzyılda yeniden yapılanma döneminde, yerli Rum tüccarlar, Fener Rum Patrikhanesi ve Rum teb'a ile mütercimlerin rolü konusunda daha fazla bilgi için Christine Philliou'nun (2008: 661-75) makalesine bakılabilir.

açılmasıyla birlikte ilkin yabancı tüccarların aracı ve destekçileri, sonraları da doğrudan müteşebbis olarak bölgede hâkim duruma gelmişlerdir (Boztemur, 1999: 386; Köse, 2001: 229). Bu dönemde sayıları ve ticarete hâkimiyet alanları artan azınlıklardan sadece Rum tüccarların, 1850'li yıllara gelindiğinde İstanbul'da kırk Loncası ve her birinin ortalama 350 üyesi vardı (Köse, 2001: 235).

Osmanlı ekonomisinin provizyonist yapısı (Genç, 2000; Bulut, 2008: 262), 19. yüzyılın başına kadar ithalatı sınırlı tutmuştur. Ancak Avrupa'da üretilen sanayi mallarının çevre ekonomiler üzerinde oluşturduğu baskı, çevre ekonomisi²⁶ olan Osmanlı ekonomisini de baskısı altına alarak, Osmanlı dış ticaret dengesini bozmuş, ithalat artarak, Osmanlı'nın dış ticaret hacmi açık vermiştir (Pamuk, 1984: 18-25). Osmanlı'nın ihracatının tarıma dayanması, Osmanlıya mal getiren ülkelerin daha çok tarım ürünleriyle takası tercih etmesi, Osmanlı topraklarında sınırlı olan para stokunun artışına katkı yapmadığı gibi, ticaret hacminin gelişmesine de katkı sağlamıyordu (Balta, 2000: 241-2). Osmanlı'da para darlığının bir başka nedeni de Doğu ile Batı arasındaki ticaretin coğrafi keşifler ile birlikte ticaret yollarının Osmanlı topraklarından başka güzergâhlara kaymasıdır. Asya ve Avrupa, Kuzey ile Güney arasında ticarete aracılık yapan Osmanlı kentlerine, coğrafi keşifler sonrasında daha az para uğramıştır (Kaleli, 2002: 204).

1794 ve 1802 yılları arasında Osmanlı ithalatının üç önemli mamul mal kalemi; tekstil (% 40.3), baharat (% 14.4) ve tıbbi malzemelerdir (% 12.9). Dış ticaret vergi gelirlerinin % 53.3'ü tekstil ürünlerinden, % 11.2'si baharat ve medikal malzemedan elde ediliyordu (Küçükcalay, 2008: 492-3,501). İthalatın tekstil gibi tüketim mallarından oluşması ve büyük kısmının Birleşik Krallıktan yapılması ithalat yoluyla sermaye transferi sağladığı gibi içeride dokuma sektörünün çökmesine de neden olmuştur.²⁷ Osmanlı devleti, ithalatın bu baskısına daha fazla dayanamayarak, tüccarların ticaretini kolaylaştıran ve bazı imtiyazlar elde etmelerini sağlayan 1838 İngiliz Ticaret anlaşmasını imzalayacaktır.

1730 -1780 yılları arasında Avrupa'nın tarım ürünleri talebi nedeniyle 1.5 kat artan ticaret hacmi, 1830'lu yıllardan sonra büyük bir sıçrama göstermiş ve Avrupa'yla ticaretin yıllık büyüme oranı % 5'i geçmiştir (Anbar, 2009: 26; Kıray, 1993: 66).

²⁶Çevreleşme süreci ve çevreleşme türleri, Osmanlı ekonomisinin çevreleşme süreci için bakınız Pamuk (2005: 1-15).

²⁷Ticaret ve sanayi şehri olması nedeniyle Bursa'nın, Osmanlı ekonomik hayatı içerisindeki önemi bilinmektedir. M. Koyuncu Kaya'nın (2009: 268), 18. yüzyılın ikinci yarısında Bursa Şer'iyye Sicil ve Tereke defterleri üzerinde yaptığı çalışmada, esnafın borçlarla cebelleştiği, borcunun mal varlığına eşit olduğu, işlediği ham maddeyi, veresiye aldıkları, nakit ihtiyacını gidermek için para vakıfları, kuyumcular ve tefecilerden kredi aldıkları, Bursa nüfusunun % 8.5-9'luk kısmının kredi kaynakları olarak para vakıflarını kullandıkları, esnafın dükkanlarında ecnebi mallarının yer aldığını ve büyük borç ve faiz yükü altında olduklarını göstermektedir. Müflis Yağcı Ohannes adlı esnafın tefecilerden % 34 faizle, hatta Esseyid Elhac Ali Ağa adlı tefeciden % 52 faizle borçlandığı görülmektedir. Devletin muamelesi şer'iyye adı altında koyduğu % 15 sınırını aşarak, tefecinin çuha bahası gibi yöntemleri kullanarak, nakit borç yanında yıllık faiz tutarının sanki borçluya ayrıca veresiye satılan bir parça kumaş ya da yün bedeli imiş gibi karşılıklı yapılan sözleşmelerde hükümler koymuşlardır. Bu tür sözleşmelerle borçlu anaparayı öderken faiz miktarına denk gelen bu kumaş veya yünün bedelini de ödemektedir. Ayrıca, Avrupa mallarının Osmanlı pazarları ve sanayisi üzerindeki etkisi konusunda daha fazla bilgi için N. Geyikdağı ve Y. Geyikdağı'nın (2009: 71-86) makalesine bakılabilir.

Avrupa ülkeleri ile yapılan ticaret anlaşmaları ile birlikte Osmanlı dış ticaret hacminde önemli genişlemeler olacaktır. Osmanlı'nın ağırlıklı ihraç malları daha çok tarım ürünleri ve hammaddelerden oluşmaktaydı. Pamuk, yün, ham ipek, tiftik yünü, hububat, tütün, üzüm, incir, meşe palamudu, meyan kökü, afyon ve bazı madenler Osmanlı ihraç ürünlerini oluşturmaktaydı. Osmanlı İmparatorluğu'nun 1830-1842 yılları arasındaki Dış Ticaret Açıkları aşağıda verilmiştir (Anbar, 2009: 29; Açıba, 1995: 34). Ticaret anlaşmaları ile artması beklenen ithalata karşı ihracat kalemlerinin tarımsal ürünlerden oluşması, orta ve uzun vadede Osmanlı ticaret dengesi için önemli risk oluştuyordu.

Tablo 1. Osmanlıda Dış Ticaret Açığı

Dönem	İthalat (Milyon Sterlin)	İhracat (Milyon Sterlin)	Dış açık (Milyon Sterlin)
1830-32	4,9	3,8	-1,1
1840-42	5,7	5,2	-0,5

Kaynak: Adem Anbar, (2009), "Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'yla Finansal Entegrasyonu: 1800-1914", *Maliye Finans Yazıları Dergisi*, 23 (84), s.29.

Osmanlı devletinin bütçe açıklarını kapatmak için tağşiş yöntemine başvurması Osmanlı para istikrarını bozduğu gibi, kaynak kıtlığı nedeniyle Galata Bankerlerine de kaynağını sormaksızın altın ve gümüş para basma hakkını vermiştir. Her ne kadar bu yetki İstanbul'da altın ve gümüş paraların alım ve satımının yapıldığı bir borsanın oluşmasına neden olduysa da (Köse, 2001: 237), para ayar ve vezninin bozulmasının da önemli nedenlerinden birisi olmuştur.

Osmanlı'da 1808-1839 yılları arasında çeşitli ayar ve vezinlerde olmak üzere 47 çeşit gümüş para (Pamuk, 1999: 211) ve çeşitli adlarla basılan altın paralar vardı. Savaşların neden olduğu para talebini karşılamak ve merkezî devleti güçlendirmek amacıyla 1808-1830 yılları arasında Osmanlı altınında 35, gümüş kuruşta ise 37 defa tağşişe gidilmiştir. Osmanlı devletinin içinde bulunduğu parasal kriz, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın İstanbul üzerinde oluşturduğu tehdit karşısında Osmanlı ordusunun başarı şansını azaltmaktaydı. Osmanlı devletinde parasal iç borçlanma yoluyla krizi aşmak ve İstanbul'da tedavül vasıtası olmasını sağlamak amacıyla, Ağustos 1840 tarihinde el yazması ilk kâğıt parası olan Kaime: Kavaim-i Nakdiyye-i Mu'tebere, basılacaktır. Bu dönemde para istikrarını sağlamak amacıyla, 1844 yılında devlet tashih-i ayar adı altında altın paralar (mecidiye altını), gümüş paralar (mecidiye kuruşu) bastırılmıştır. Ancak sabit kuru hedefleyen bu çift metal sistemi de bir istikrar oluşturamamıştır. Devletin sınırları dâhilinde yabancı devlet paralarının da sıklıkla tedavül edilmesi ve tercih edilmesi ülkede para birliğinin sağlanmasına engel teşkil ediyordu (Akyıldız, 1996: 31-2; Bayraktar, 2002: 72-3).

Osmanlı maliyesinin temel sorunlarından birisi de, kapıkulları, sipahiler, yeniçeri serdarları, mültezimler, eminler, eski beylerbeyleri, sancak beyleri, kadı ve müderrislerden oluşan ayan sınıfına vergi toplama yetkisinin verilmesidir. Ayan denilen bu grupların topladığı vergilerin çoğunu devlete vermeden alı koymaları nedeniyle devletin vergi gelirlerini azaltmıştır (Biber, 2009: 30; Kiray, 1993: 60).

Avrupa'da 19. yüzyılın başlarında Sanayi Devrimi ile birlikte ülkeler arasında adeta bir iş bölümü oluşmuştu; Sanayi Devrimini gerçekleştiren ülkeler üretici ve

ihracatçı ülkeler olurken, Sanayi Devrimini gerçekleştiremeyen ülkeler ise bu üretici ve ihracatçı ülkelerin pazarı haline dönüşmüşlerdi (Biber, 2009: 31; Gülalp, 1983: 17). Sanayi Devriminin tetiklediği üretim artışı, ikinci gruba giren Osmanlı ekonomisinin üretim yapısı üzerinde negatif etki yaratırken²⁸ (Heywood, 2008: 176), parasal genişleme ve kredi talebinde artışı da beraberinde getiriyordu. Avrupa kıtasında bu genişlemenin yarattığı istikrarsızlık çevre ülkelerde merkez bankalarının kuruluşunu zorunlu hale getirmişti²⁹ (Bayraktar, 2002: 71). Osmanlı'da para politikalarını geliştirecek, dışsal olarak yaratılan istikrarsızlıkları regüle edecek, faiz oranlarını belirleyecek, para arzını kontrol edecek, devlete ve diğer kreditoörlere kredi verecek, kambiyo işlemlerini yürütecek bir otoritenin olmayışı, Osmanlı mali finansmanında bir otorite boşluğu oluştuyordu.

II. Mahmut döneminde başlayan reformlar ve Avrupa ülkeleri ile yapılan ticaret anlaşmaları, Osmanlı topraklarında ticareti canlandırarak, ancak ithalatın artması ile birlikte oluşan dış ticaret açığı içeride altın ve gümüş para stokunun erimesine neden olacak ve Osmanlı mali sisteminde finansman krizi oluşacaktır (Geyikdağı ve Geyikdağı, 2009: 77). Osmanlı'da bu krizi atlatmak için, para basmak amacıyla halkın elindeki altın ve gümüş eşyanın darphaneye verilmesine yönelik emir çıkarılmış, halkın devlete olan güveninin zayıf olması nedeniyle, emre uymayanlar ile ilgili ölüm cezası olmasına rağmen başarılı olunamamıştır.³⁰

İngiltere ve Fransa ile yapılan Ticaret Anlaşmaları³¹ ve 1839'daki Tanzimat fermanı ile alacaklılara verilen güvence, Osmanlı-Avrupa pazarlarının bütünleşmesini sağlayacak, Avrupa malları ile birlikte Avrupa finans kapitali de Osmanlı topraklarına girmeye başlayacaktır. İngiltere ve Fransa ile yapılan ticaret anlaşmaları, ithal gümrük resimlerini % 12'den % 3'e indirmekte, ihraç malları üzerindeki gümrük vergilerini tamamen kaldırmaktaydı³² (Geyikdağı ve Geyikdağı, 2009: 72). İngiltere ve Fransa ile yapılan ticaret anlaşması başlangıçta, ithalatın patlaması ile gümrük gelirleri iki katına çıkarak olumlu sonuçlar doğurmuş ancak; 1844 yılına gelindiğinde Osmanlı'da bütün altın ve gümüş stoklarının eridiği görülmüştür. Osmanlı Sultanı Abdülmecit bu krizi aşmak için Galata'nın tanınmış iki bankeri olan Baltazi ve Alleon'u İstanbul Bankasının kurulması için görevlendirecektir. Banka 1845 yılında kurulacak ve banka aracılığıyla ithalata bir süre daha devam edilecektir (Biber, 2009: 32-3; Köse, 2001: 236-8; Kurdakul, 1981: 213-6; Önsoy, 1999: 30).

²⁸1825 yılında, İngiltere'nin Osmanlı'ya yıllık ihracatı 8.318 Sterlin değerinde iken, 1855 yılında bu değer on altı kat artarak 142.772 Sterlin olmuştur. Bu dönemde Anadolu'daki dokuma sanayi üretimi kırk yıl öncesine göre on kat azalmıştır (Biber, 2009: 32; Yerasimos, 1977: 657).

²⁹Merkez bankası işlevi gören Amsterdam Bankası 1609, İsveç Merkez Bankası 1664 ve İngiltere Merkez Bankası 1694 yılında kurulmuştur.

³⁰1787-1792 yıllarında yapılan Rusya ve Avusturya savaşının ilk yıllarında, I. Abdülhamit (1774-1789) döneminde, halkın elinde bulunan altın ve gümüş eşyanın belli bir bedel karşılığında devlete satılması mecbur edilmiş, III. Selim (1789-1807)'de aynı siyaseti izlemiş, (Tabakoğlu, 1994: 274). 1832/1833 yılında halkın elinde bulunan altın ve gümüş eşyanın belli bir bedel karşılığında devlete satılması mecbur edilmiştir (BOA, HH, 565/27707).

³¹İngiltere ve Fransa'yı müteakip diğer Avrupa ülkeleri ile de benzer ticaret anlaşmaları yapılmıştır.

³²Osmanlı ülkesinin, Avrupa'nın sanayi mallarının bir pazarı haline dönüşmesi, Osmanlı gümrük iltizamlarını kârlı hale getirecektir. Galata Bankerleri, bu iltizamları almak için adeta kendi aralarında yarışacaklardır. Gümrüklerin daha istikrarlı yabancı paralar üzerinden tahsil edilmesi ve mültezime ihale edilen gümrük hasılatının devlete kaime veya beşlik ve altılık gümüş paralar ile ödenmesi, bankerlerin haksız yere büyük kârlar elde etmesine ve devletin büyük gelir kayıplarına uğramasına anlamına geliyordu (Kazgan, 2005: 25-6).

3. OSMANLI'DA PARA

Klasik olarak para, bir toplumun değer ölçüsü, mübadele aracı ve değer taşıyıcısı olmak üzere üç işleve sahip olduğu ifade edilmektedir (Eren, 1984: 95). Günümüzde ise para piyasalarının gelişmesi ile para, hesap birimi, mübadele aracı veya gelecek dönemler için bir ölçüt, ekonomik faaliyetleri teşvik etmesi veya kösteklemesi, geliri yeniden dağıtma ve egemenlik fonksiyonu olan bir nesne olarak tanımlanır. İktisatçılar, temsil ettiği ekonominin gücüyle veya devletin zoruyla tedavül aracı olan parayı, tedavül ettiği değer kadar madeni değere sahip olan mal-para (gümüş ve altın sikkeler gibi) ve itibari para (kağıt para) şeklinde ikiye ayırırlar (Parasız, 1994: 9). Bu makalede incelenen dönem göz önüne alınarak daha çok para, klasik tanımı ve işlevleri çerçevesinde tartışılacaktır.

Osmanlı klasik döneminde ekonomik hayatta kullanılan para, madeni para sistemine dayanmaktaydı. Osmanlı Para tarihinde 18. yüzyıla kadar olan zaman diliminde para sistemleri iki devrede değerlendirilmektedir. Birincisi 1300 yılından 1477'ye kadar akçeler dönemi³³ olarak bilinen gümüşe dayalı mono-metalist dönem; ikinci devre ise (1477-1585) altın-gümüş bi-metalist dönemdir. Bir başka dönem de Ş. Pamuk'un (2004: 105) ifade ettiği, Osmanlı kuruşu etrafında yeni bir gümüş standardı yerleştirmeyi içeren 1690-1844 dönemidir.

Para egemenliğinin ve ekonomik hayatın denetlenmesinde önemli araç olarak görüldüğü için, paranın basımı bizatihi devlet tarafından saf veya dönemine göre ayarlı olarak basılırdı. Fatih Sultan Mehmet dönemine kadar gümüş ve bakır sikkeler basılmış, Fatih kendi döneminde altın sikke de basmıştır.³⁴ Fatih'ten sonraki dönemlerde de altın sikkeler basılmıştır, ancak Osmanlı devleti tarihi boyunca sağlam ve değeri kararlı, itibarlı bir paraya sahip olamamıştır (Akdağ, 1999: 272). Osmanlı devleti bir finansman aracı olarak mal paradan üç şekilde yararlanmıştı (Kaleli, 2002: 190):

1. Altın ve gümüş eşyalar ile eski sikkelerden yeni sikkeler kestirerek, para arzı artırılırdı,
2. Teccid-i sikke siyaseti adı altında I. Süleyman'a kadar tahta çıkan her sultan, kendi adına sikke darp ettirirdi,
3. Tashih-i sikke'yi, bütçe açıklarını kapatmak için orta ve uzun vadede bir iktisat politikası olarak uygulamıştır (Roumen ve Pamuk, 2006: 14).

Osmanlı devletinde iç borçlanma için gerekli para stokunun sınırlı olması,

³³1326 yılında Orhan Bey döneminde ilk basılan akçe, altı kırat ağırlığındaydı. Osmanlı devleti, klasik dönemde, altın, gümüş ve bakırdan yapılmış, üzerine nakış veya damga basılmış sikke kullanmıştır (Pamuk, 2004: 18).

³⁴Akçe'nin ağırlığının belirlenmesinde 100 dirhem esas alınırken, 1 dirhem 3.25 grama eşitlenmişti. Orhan Bey zamanında 100 dirhem gümüşten 269 akçe kesilirken, II. Mehmet'in tahta çıktığı yılda 280, II. Mehmet'in iktidarda olduğu 1444-1481 yılları arasında akçenin ağırlığı ve gümüş içeriği 6 defa düşürülmüş, 100 dirhem gümüş'ten 400 akçe kesilmiştir (Özcan, 2005: 239; Uygur, 1998: 74). 1491-1566 yılları arasında 100 dirhem gümüş'ten 420 akçe, 1566 yılında 450 akçe, 1585-1586 yıllarında 800 akçe kesilmiştir. Safeviler ve Habsburglar ile yapılan savaşların neden olduğu bu hızlı enflasyon artışı, hazinenin zayıflamasına ve bütçe açıklarının oluşmasına neden olmuştur. Devlet, ek gelir sağlamak ve tedavüldeki para miktarını artırmak amacıyla taşışlar yapmıştır (Dingeç, 2007: 73-4). 18. yüzyıl ortalarında bütçe v.d. rakamlar pare ile ifade edilmiş, 19. yüzyılda ise guruş ağırlık kazanmıştır. Amerikan kıtasının keşfinden sonra Avrupalıların elinde çok sayıda kımetli madenin birikmesiyle gümüş paranın tedavülde olduğu ülkeler kendilerini gümüş arzının baskısı altında görmüşlerdir. 16. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı piyasalarında da 30 gr ağırlığında "gros" denilen guruş (kuruş) gümüş sikkeler görülmüştür (Tabakoğlu, 1994: 267-273).

devleti uzun vadede dış borçlanmaya ve savaş gibi acil durumlarda³⁵ ihtiyaç duyulan parayı karşılamak için kağıt para emisyonu ve enflasyonundan yararlanmaya yöneltmiştir. Osmanlı ekonomisi taşıdığı rolünü üstlenecek yeni bir enstrümana ihtiyaç duymaktaydı, bu yeni enstrüman kaime denilen kağıt paraydı (Cezar, 1986: 135; Kaleli, 2002: 203). Piyasaya sürülen Kaime ilk etapta Osmanlı ekonomisinin yeni can simidi gibi görünse de, uzun vadede Osmanlı maliyesinin en önemli sorunlu alanlarından birisi olmuştur.

Osmanlı 1844 yılında, paranın değerini korumak amacıyla, Avrupa ülkelerinin önerilerini dikkate alarak, Tashih-i Sikke ya da Tashih-i Ayar olarak ifade edilen para reformunu yapmıştır (Tabakoğlu, 1994: 274). Bu reformun önemli yanlarından birisi; altın ve gümüşe dayalı yeni bir para sistemi (çift metal sistemi) getirilmiş ve ondalık sistem benimsenerek lira ve kuruş esasına geçilmiştir (Öner, 2001: 306). Osmanlı’da para ile ilgili sorunlar genelde güncelliğini korumuş, sonraki yıllarda yapılan reform çalışmalarında para ve para piyasalarını içeren hükümler yer almıştır.³⁶

Osmanlı’da birçok şehir ve kasabalarda padişah adına para kesecek “darphane”ler kurulmuştur (Akdağ, 1999: 160). Darphane kurulan şehir ve kasabalar, önemli oranda ticaret merkezi veya maden yataklarının bulunduğu merkezlerdi (Tabakoğlu, 1994: 278). Osmanlı parasının kirlenmesinin temel nedenlerinden biri de, birden fazla darphanenin olmasıydı. Teknik olarak para kalıbında bir standardın sağlanması adeta imkânsızdı. Çünkü para kalıbı yapmak hassas ölçme bilgisi ve o döneme göre yüksek teknik bilgi ve beceri gerektiriyordu. Darphanenin güvenliği ayrı bir sorun teşkil etmekteydi. Darphanelerde çalışan teknik personelin, madende çalışan madencilerle işbirliği yapması, dışarıda yaptıkları standart dışı kalıplarla işçilerin çaldıkları madeni kaçak şekilde paraya dönüştürmeleri, kirli para kaynaklarından birisiydi. Maden Eminlerinin, çıkarılan maden miktarı ile senete bağlanan maden miktarı farkını gizlice alarak, para basarak yolsuzluk yapmaları ve bu paraları piyasaya sürmeleri darphanelerin mücavir alanlarında basılan kirli paraların ikinci kaynağıydı. Teknoloji bilgisi olan Ermeni ustalar veya cezalandırılmış eski darphane ustaları da, kaçak para kalıpları yaparak, madenlerden çalınan gümüş, ahalinin kullandığı gümüş eşya veya yabancı paraları eriterek, ayar ve vezinlerinden çalarak piyasaya gümüş paralar sürerlerdi.

3.1. Mankur veya Pul Para

Mankur, günlük alışverişte ufak para ihtiyacını karşılamak amacıyla, 1688 yılında tedavüle giren bakır paradır. İtibari bir para olduğu için kişiler bakırı darphaneye

³⁵1828/1829 yılında Fransa’nın Mora’ya saldırması sonucunda, Rumeli’nin gayri müslim ahalisinin saf değiştirip, eşkıyalarla birlikte olduğu, Arnavutların bu eşkıyaya katılımlarını önlemek amacıyla gönüllerinin alınması ve istihdamına bakılması, istihdam edilecek 10.000 Arnavut askerin maaşa bağlanması ve bunların maaşlarının ödenmesi için bakır paraların basılması ve bu paraların diğer İslam memleketlerinde de tedavüle konulması hususunda Padişahın emir ve kararının etrafa duyurulmasını Rumeli Valisi Reşit Paşa Sadarettin istemektedir. Valinin bu talebi, Bab-ı Fetvapehahi’de Arif Bey, Behçet Bey, Defterdar Efendi, Tersane-i Amire Emine, Mukataat Nazırı, Darbhane-i Amire Nazırı ve sair devlet erkânı tarafından bir toplantı düzenlenerek etraflıca görüşülmüş, bu husus detaylı bir şekilde müzakere edildikten sonra, Rumeli Valisinin isteği doğrultusunda, 10.000 Arnavut’un maaşlı asker olarak istihdamına, bakır paraların basılmasına, padişah fermanının çıkarılması ve padişahın izin alınmasına karar verilmiştir (BOA, HH,565/27768).

³⁶Mesela 1856 tarihinde ilan edilen Islahat Fermanının 24. ve 25. maddesi ile bir banka kurulması öngörülmüştü (Anbar, 2009: 22; Autheman, 2002: 19)

getirip serbest darb hakkına sahip değildi. 1688'de ikisi bir akçe üzerinden tedavüle sürülmüştü (Kaleli, 2002: 197; Tabakoğlu, 1994: 271). Osmanlı'da enflasyonu adeta bir finansman aracı olarak kullanma siyaseti olarak görülebilecek olan mankur'un darp edilmesi ve sonsuz ibra hakkının verilmesi, büyük oranda hazinenin borçlarını tasfiye etmiş, ancak kalpazanların ülkeye bol miktarda bakır sokmalarına neden olmuş, tüccarlar mankur kabul etmez duruma gelmişti. Enflasyonist eğilim sebebiyle İstanbul'da oluşan ekonomik bunalım, 1691 yılında mankur'u tedavülden kaldıracaktır (Tabakoğlu, 1994: 272). Ancak, daha sonra Mankur, hazine darlığı nedeniyle Osmanlı yönetimleri tarafından tekrar darp edilmiştir.

Abdülmecid döneminde 17.253.000 kuruş değerinde, 40, 20, 10, 5 (1/8 kuruş) ve 1 Paralıklar şeklinde bakır paralar basılmıştır. Eski 40 ve 20 paralıklar % 95 bakır, % 2 çinko ve kurşun içermekteydi. 20 paralığın vezni ise 16 gram 36 miligramdı. Son çıkanlar ise 10 gram, 693 miligramdır (Belen, 1931: 287).

3.2. Altın Paralar

İlk altın para, MÖ 600 yıllarında bugünkü Salihli (Sardes) yöresinde hüküm süren Lidya Kralı Krezüs tarafından basılmıştır (Doğan, 2005: 153).

Osmanlı'nın kuruluş döneminde gümüş akçe yerel işlemlerde ekonomiye önemli oranda kolaylık sağlamıştır. Ancak toprakların genişlemesi ve ticaret yollarının Osmanlı denetimi altına alınmasıyla birlikte tüm Doğu Akdeniz'de kabul görecektir altın parayı basma ihtiyacı ortaya çıkmıştır (Pamuk, 2000: 65).

Osmanlı, II. Mahmut döneminde, *Zeri Mahbub, Rumi, Adli, Hayriye ve Mahmudiye* adlarıyla muhtelif altın paralar basmıştır (BOA, HH, 556/27792). Bunların her biri diğerinden farklı bir değişim standardına sahipti. Ancak bu paralar II. Mahmut dönemindeki hızlı taşışlere ve yeni değerlere konu olmamışlardır. Bu paraların altın içerik oranındaki değişme % 20'nin altında kalmıştır. Osmanlı ekonomisinin muhasebe sistemi gümüş paralar üzerine kurulu olduğu için, gümüş Kuruş'a uyguladığı senyoraj mantığını, altın paralara uygulamamıştır. Bu nedenle altın para taşışinin beklenen senyorajı sınırlı kalmıştır (Roumen ve Pamuk, 2006: 13).

Abdülmecid döneminde 1 Şubat 1844 tarihinden itibaren İstanbul darphanesi yüzlük veya yüzlük meci diye denilen altın sikkeler basmıştır.³⁷ Basılan sikkelerin değeri 1.202.392.600 kuruş'tu. Sikkelerin ayarı 0.916^{1/2} milyem saf altındı.³⁸ Yüz kuruşluk bir adedinde 2 dirhem 4 kırat altın vardı (Fransa'nın 7 gram 216 mgr.'ına eşittir). 100 kuruşluk altının gerçek gram cinsinden değeri, 6 gram 614 miligram halis altın, 602 miligram bakır içermekteydi (Belen, 1931: 285-6).

3.3. Gümüş Paralar

Akçe (Osmani), 0.7 gr. ağırlığında olan gümüş akçe, Anadolu ve Balkanlarda 17. yüzyıla kadar küçük, orta ve büyük parasal büyüklüklerin en önemli hesap birimiydi (Pamuk, 2000: 73). Büyük gümüş sikkeler ilk defa II. Süleyman zamanında basılmıştır. 1687-1688 yılında darp edilen ve ağırlığı İstanbul vezni ile 6 Dirhem (19.24 gr), ayarı binde 898 olarak tespit edilmiştir (Özcan, 2005: 250; Uygur, 1998: 85).

³⁷110 kuruş meci diye 1 isterlin altına eşitlenmişti.

³⁸Binde 916^{1/2}, imalinde kanunen caiz görülen tolerans değeri ± binde 2

II. Mahmut döneminde 1810 yılından 1828 yılına kadar yapılan ıslahat hareketleri, Osmanlı'nın mali sistemindeki sorunları çözmek yerine daha da ağırlaştırmıştır. 1810 yılında vezni eski ikiliklere eşit, iki yüz paralık beşlikler basılmıştır ancak bu paralar mecidiye ile kıyaslandığında, hakiki kıymetleri on sekiz kuruş sekiz para olmasına rağmen piyasaya yirmi altı buçuk kuruş olarak tedavüle çıkarılmış ve bu paralara *cihadiye* adı verilmiştir. Ayrıca hakiki kıymeti olan ufak paralar da tağşişe gitmiştir. Yeni beşliklerin yüzlük, yirmilik ve onluk kısımları da basılmış tedavüle sürülmüştür. Bu beşliklerin ufaklıkları da dahil 220' den 225 milyem'e kadar ayarları vardı. Bu paraların 115 milyon itibari değeri olan miktarı piyasaya sürülmüştür. Piyasa çıkarılan beşliklerin her birinde gümüş miktarının değeri 130, bakır miktarının değeri 1; toplam 131 (gümüş değeri 74.750.000 kuruş+ bakır değeri 575.000 kuruş), 69 (39.675.000 kuruş) ise paradan hasıl olan itibari kıymetti. Bu durum gerçek piyasa değeri 131 olan paranın, 200 değer ile piyasaya sürülmesi anlamına geliyordu. Devlet toplamda 39.675.000 Kuruş gelir elde ediyordu (Belen, 1931: 280-1). 1810-1812 Osmanlı Rus savaşını finanse etmek için çıkarılan Cihadiye'nin piyasa itibarının zayıflaması, Osmanlı Sadaret makamını harekete geçirecektir. Sadaret, 8 Ağustos 1833 tarihli emirle, "halk arasında tedavüle olan *cihadiye* ismiyle bilinen beşlik, yüzlük, bir kuruşluk, yirmilik ve ufak paralardan piyasaya para kesilip sürülmesinden vazgeçilmesini, daha önce tedavüle olan elli bir ayardan dört dirhem, yarı dirhem, dörtte bir buçuk dirhem halis ve güzel paranın tedavüle sokulmasını istemektedir." İlave olarak daha önce tedavüle giren yirmilik, onluk ve ufak paranın bundan böyle çıkartılmaması, iş bu çıkarılan yeni sikkenin (paranın) Mart ayının başından itibaren tedavüle sokulması, ayrıca eski paralardan olan yirmilik "Hayriye" altının asıl fiyatından fazlaya alınıp satılmaması istenmektedir (BOA, CD, 28/1362).

1821 yılında halkın gümüş kaplara rağbet etmesi nedeniyle fırsatçıların gümüş stoku yapmaları, darlıkta gümüşü yüksek fiyatlarla piyasaya sürmeleri yasaklanmış, fırsatçılar bu dönemde daha çok beşlik gümüş paraları sakladıkları veya darphanede basılan paranın mahalline naklemediği sebebiyle mahallinde para darlığının görüldüğü, tedbir olarak çokça paranın basılması, Venedik Rubiyesinin üç kuruşa, İslambol Rubiyesinin iki kuruşa diğer cins paraların eski fiyatı üzerinden satılması için Sadaret emir yayınlamıştır (BOA, CD, 42/2089). 1832-1833 yıllarında ayarı öncekilerden daha düşük fakat itibari değeri daha yüksek olan bir üçüncü beşlik çıkarılmıştır. *Noktalı* denilen bu beşliklerin ayarı 0.170 den 175 milyeme kadar olup,³⁹ piyasaya çıkarılan miktar 245 milyon kuruştur. Noktalı beşlikler 1833 ile 1837 yılları arasında darphanede basılmıştır. Bu beşliklerin her birinin hakiki değeri ifade edilirse; her beşlikte gümüşün değeri 101, bakırın değeri 2 olup toplam değer 103'dür (gümüş değeri 123.725.000 kuruş + bakır değeri 2.450.000 kuruş). Beşlikten hasıl olan fark ise 97 olup, beşlik para basımından hasıl olacak farkın toplamı 118.825.000 kuruştur (Belen,1931: 282).

II. Mahmut döneminde *Altılık* adıyla 240 para veya altı kuruş değerinde bir sikke daha tedavüle çıkarılmıştır. *Altılık*'lar 1833-1839 yılları arasında çıkarılmış, *Altılık*'ların da *üçlük* (üç kuruşluk) ve *altmışlık* (altmış paralık) olmak üzere ufaklıkları da çıkarılmıştır. *Altılık*'ların ufaklıkları da dahil bunlardaki gümüş miktarı; 0.435 den 0.440

³⁹Binde bu miktardaki simi halis demektir.

milyem'di.⁴⁰ *Altılık* adı altında piyasaya sürülen para miktarı 137.775.369 kuruştur. *Altılık*'ların hakiki değerleri; 205.5 paralık gümüş değeri, 1 paralık bakırın değeri olmak üzere gerçek değer, 206.5 (gümüş değeri 117.970.160 kuruş+bakır değeri 574.064 kuruş) dır. Altılıktan hasil olacak olan fark ise 33.5 olup, *Altılık* paradan hasil olacak farkın toplamı 19.231.145 kuruştur (Belen, 1931: 283).

Abdülmecit döneminde 414.571.775 Kuruş değerinde, 20, 10, 5, 1 kuruşluk ve 20 paralık gümüş sikkeler basılmıştır. 0,830 milyem (Binde 830 halis gümüş) ayarında ve \pm 0.03 kanunen müsaade edilen fark ile darbına müsaade edilmiştir. 20 kuruşluk adedinde 24 gram 55 miligram gümüşe muadildir. 20 kuruşluğun gerçek değeri ise; 19 gram 945 miligram halis gümüş, 4 gram 110 miligram bakır içermektedir. Mecidiye kuruşunun her biri 1 gram 202 miligram veznindedir (Belen, 1931: 286).

Altılık ve Beşlik gümüş paraların ayarına güven duyulmuyordu. Halk bunların ayarının bozuk olduğuna inanırdı. Mesela 1843 yılında bir İngiliz lirasının 110 kuruş değerinde olması beklenirken, 220 kuruşa kadar çıkmıştı (Kazgan, 2005: 24).

3.4. Kaime

Osmanlı devleti, II. Mahmut döneminde uyguladığı finansman yöntemleriyle bütçe açıklarını kapatamıyordu. 1839 yılında tahta gelen Abdülmecit, devletin idari sisteminde Tanzimat-ı Hayriye gibi önemli reformların etkisiyle de büyüyen bütçe açıklarını kapatmak için Osmanlı para piyasalarına müdahale edecektir. Para fonksiyonu görme beklentisiyle en çoğu 500 kuruşluk olan el yazması *Kaime-i Mutebere-i Nakdiye piyasaya* sürülecektir. Piyasada "Esham Kaimesi" veya "evrak-ı nakdiye" olarak da anılan, en fazlası 500 kuruş olan ve halk arasında "Kayme" olarak bilinen el yazısı ile hazırlanan kâğıt paranın 8 yıl tedavül süresi ve % 12.5 faiz getirisi vardı. İstanbul'da ve diğer vilayetlerde piyasaya sürülen Kaime miktarı 32 bin Kесе idi. Ancak, kısa sürede piyasada sahtelerinin basılması, faiz getirilerinin ödenmemesi, halkın günlük alışverişte kâğıt parayı tercih etmemesi, ve esham gibi algılayarak zamanı geldiğinde faizini almak için saklaması, Galata bankerlerinin kaime paradan saymaması, el ile yazılması nedeniyle kalpazanlar tarafından taklit edilmesi, bu paranın sürekli değer kaybetmesine ve enflasyon artışına neden oluyordu. Bu nedenlerden ötürü piyasada itibarı zayıf olan kaime miktarını artırmak için devlet kabartma mühür ve numara vererek matbu kaime miktarını 1842 yılında piyasaya sürmüştür, ancak beklenen itibarı yine de sağlanamamıştır. Hem itibarı zayıf kalmış, hem de kalpazanlar tarafından hemen taklit edilmiştir. Daha sonra piyasaya sürülen Kaime miktarı az hem de faizi % 6 olarak belirlenmişti. 1844 yılında *Kaime*'nin piyasada oluşturduğu güvensizlik 1844 para reformunu zorunlu hale getirecektir (Belen,1931: 284-5). Gerçek anlamda faizsiz kâğıt para olan kaime 10 ve 20 kuruşluk olarak 1851 yılında şark muhaberesinde ordunun işgal ettiği mahallerde tedavülde olmak üzere ordu kaimesi adıyla 171.250 kесе kaimeyi yeniden basmak zorunda kalmıştı⁴¹ (Akyıldız, 1996: 32; Belen,1931: 287-8; Tabakoğlu, 1994: 274).

⁴⁰Binde 435-440

⁴¹1852 yılında ihraç edilen kaime miktarını artırmak için kalpazanlar tarafından taklit edilmiş kaime miktarını artırmak için devlet kabartma mühür ve numara vererek matbu kaime miktarını 1842 yılında piyasaya sürmüştür, ancak beklenen itibarı yine de sağlanamamıştır.

4. PARA TAĞŞIŞI

Tağşış, Osmanlı'da devlete ek gelir elde etmek amacıyla yapıldı.⁴² Bugünkü anlamıyla taşşış hem para basma, hem de devalüasyondur. Her taşşış sonucunda fiyatlar yükseldiği için ordu mensupları ve diğer memurların alım gücü azalırdı. Genelde, taşşış yeniçeri ayaklanmalarının sebebi olarak görülürdü. Tağşışlerin yoğun sürdüğü dönemlerden sonra sosyal huzursuzluk artar, halk daha çok yabancı paralara yönelirdi.

Osmanlı'da tashih-i sikke veya taşşışın en hızlı olduğu bir dönem de II. Mahmut dönemidir (Pamuk, 2000: 245). Tağşışlere en fazla muhalefet eden yeniçeri ocağının ortadan kaldırılmasıyla, ıslahat hareketleri karşısındaki iç muhalefet azalacak, ancak etnik ve dini azınlık isyanlarının artması, savaşların kaybedilmesi, devletin merkezileşme süreci ve coğrafi keşifler sonucunda Osmanlı ülkesinin doğu ile batı arasındaki ticarete aracı rolünü kaybetmesiyle, kentlerine yeterli paranın girmemesi, Osmanlı maliyesinde para darlığı oluşturacak ve bu para ihtiyacı taşşış ile karşılanacaktır. Bu dönemde sikke 35, gümüş ise 37 kez taşşış edilmiştir⁴³ (Kaleli, 2002: 201). II. Mahmut 1808 yılında tahta çıktığında, Osmanlı kuruşu 5.9 gram gümüş içeriyordu. Osmanlı tarihinin en yüksek oranlı taşşışı 1828-1829 yıllarında Osmanlı ile Rusya arasında yapılan savaştan sonra meydana gelmiştir. 1828-1831 yılları arasında kuruşun gümüş içeriği 2.32 gramdan 0.53 grama gerilemiş, yani dört yılda kuruşun gümüş içeriği %77 oranında azalmıştı (Roumen ve Pamuk, 2006: 13). 1832 yılında mali şartların kısmen iyileşmesi sonucunda, 0.94 grama, 1844 yılından Birinci Dünya Savaşına kadar 1.0 gram düzeyinde kalmıştır. 1808-1844 yılları arasında kuruş, gümüş içeriğinin % 83'ünü kaybetmiştir. Bu dönemlerde iç piyasada tedavülde olan yabancı sikkeler karşısındaki kur değeri de paralel olarak düşmüş ve genel fiyat düzeyi de aynı oranda yükselmiştir. 1788 yılında 1 Venedik Dukası 5.5 Kuruş iken, 1844 yılında 50-52 Kuruş'a, 1 İngiliz Sterlini 1788 yılında 11 Kuruş iken 1844 yılında 110 Kuruş'a yükselmiştir. Buna karşılık Osmanlı sarayının mutfak defteri kayıtlarına dayanılarak gıda maddelerinin fiyatlarının 1780 ile 1845 yılları arasında yaklaşık 8 ila 10 kat artığı görülmektedir (Pamuk, 2000: 208-10, Roumen ve Pamuk, 2006: 13). Ayrıca, Osmanlı piyasalarında en fazla para çeşidinin bulunduğu II. Mahmut döneminde 36 çeşit sadece gümüş para tedavül görmekteydi (Akyıldız, 1996: 24).

Bu dönemin bozulan para piyasasıyla ilgili Darphane-i Amire Nazırı Es-Seyyid Ali Rıza'nın 1832/1833 yılında Padişah'a arz ettiği iki yazısında; "Bütün ticari işlemlerin temel esası mülk ve milletin rabıtası para piyasalarının istikrarına bağlıdır. Buna özen göstermek ve dikkat etmek herkesin vazifesidir. Bundan önce halkın elinde tedavülde bulunan Osmanlı ve Avrupa paraları altın ve gümüş ve sair paralar takdir edilen fiyat üzerinden Darbhane-i Amire'ye teslim eylemeleri için ferman-ı alinin

⁴²Osmanlı'da en fazla taşşışe rastlanılan dönemlerden biri Fatih dönemidir. Fatih döneminde yapılan taşşışlerde her seferinde akçenin ağırlığı bir buğday tanesi (48 mg.) kadar azaltılmaktaydı. Fatih Sultan Mehmet artan devlet harcamalarını karşılamak amacıyla 1451, 1460-1, 1470-1, 1475-6 ve 1481-2 yıllarında yeni akçe bastırmıştır. Her yeni akçenin eski ile değişiminde, işlem 1/5 eksisine gerçekleştirilmiş, böylece hazine ek gelir elde etmiştir (Tabakoğlu, 1994: 266).

⁴³Osmanlı'da 1808-1870 yılları arasında yapılan para taşşışleri ve paranın içindeki gümüş miktarı konusunda Alper ve Anbar'ın makalesine (2002: 39) bakılabilir.

çıkarılması, para piyasasını istikrarsızlaştıran ve ticari piyasaların dengelerini bozanlar hakkında cezai müeyyidelerin uygulanması” istenmektedir. Devamla “Bunu fırsat bilen halkta ellerindeki altın ve gümüşü daha fazlaya satarım ümidiyle ellerindeki altınları gizleyerek aralarında alım satım yapmaktadırlar. Padişahımız sayesinde cebir kullanılmadan ve hiçbiri zarar görmeden ellerindeki altın ve gümüşlerini Darphane-i Amire’ye teslim etmeleri; belirlenen vakit içerisinde herkes ellerinde bulunan paraları teslim etmeyip sağda solda satmaya kalkışırsa kürek cezasına veyahut sürgüne gönderilmeleri, yukarıda zikredilen hususların icrası için İstanbul kadısına, Üsküdar, Galata ve Eyüb Kadı’larına, Gümrük Emini’ne ve Haham Başı’larına ve taşradaki halka tebliğ edilmek üzere bir ferman-ı alinin yazılıp gönderilmesi en önemli emirlerdendir” diye ifade etmektedir (BOA, HH, 565/27707). 1838 yılında İngiltere ile yapılan ticaret anlaşması sonucunda Osmanlı pazarlarına ithalat yoluyla giren tüccarların Osmanlı piyasalarında değeri değişmeyen sağlam bir para istemeleri, sağlam para olan Avrupa sikkelerine Osmanlı iç pazarlarında talebin artması, Osmanlı vergi gelirlerinin düşmesi gibi nedenler Osmanlı’yı para reformuna zorlamıştır. 1844 yılında üretilen yeni sikkeler, 1 altın lira, 100 kuruş; altın lira 7.216 gram ağırlığında, % 91.67 ayarında olup, 6.6 gram saf altın içeriyordu. Gümüş kuruşlar ise 1.2027 gram ağırlığında ve % 83 ayarında olup, 1.0 gram saf gümüş içeriyordu (Kaleli, 2002: 202-3; Ölçer, 1978: 22). 1844 para reformuyla belirlenen altın ve gümüş sikkelerin standardı 1922 yılına kadar sürdürülmüş, tağşiş uygulamasına 1844 yılında son verilmiştir (Ortaylı, 1983: 118; Pamuk, 2000: 225-6). Bu dönemde Defterdar Efendi’ye hitaben yazılan Sadrazam buyruğunda: “Tedavüle konulan yeni Osmanlı parasının diğer devletlerle eşdeğer ve aynı cins paradan daha fazla fiyata alınıp satılması engellenmelidir. Tedavülde gramajı noksan olan altınlar yüksek fiyatla insanlar arasında alınıp satılmaktadır. Bu da halkın mağdur olmasına, zarar ve ziyana uğramasına sebep olmaktadır. Bu sahtekârlıklar engellenmeli ve gerekli cezalar verilmelidir. Tedavüle sokulan altın paralar Hazinece belirlenen fiyattan alınıp satılmalıdır. Piyasaya sürülen noksan gramajlı altın satışları yasaklanmalıdır. Bu hususta çıkmış olan padişahın emir ve kararı bildirilerek acilen gerekli tedbirler alınmalıdır. Ne yazık ki bazı çıkarıcı ve fesat ehli kişilerin fazla miktar altın alıp rayiç bedelinin üstünde sattıkları ve gramajı noksan olan altınları da piyasaya sürdükleri duyulmaktadır. Bu gibi hareketlere yeltenenler varsa cezalandırılarak etraflıca güvenlik tedbirlerin alınması gereklidir” (BOA, CD, 39/1929).

Darphane-i Amire Nazırı Es-Seyyid Ali Rıza, mülkiyet konusu ve para piyasalarının istikrarına ve piyasa bozucu olarak stokçuluğun engellenmesine, bu konularda piyasa işlemlerinin teminatı olarak yasal temelin oluşmasının gerekliliğine vurgu yapması, Osmanlı piyasalarının içinde bulunduğu durumdan kurtulması ve oluşması beklenen piyasaların yapısıyla ilgili aslında ilk işaretleri vermektedir. Zira sonraki dönemlerde 1858 tarihli Arazi Kanunu ile toprak mülkiyeti ilgili düzenlemeler ve 1860 yıllarında başlayan Meşrutiyet tartışmaları 1876 yılında I. Meşrutiyet’in (anayasa) ilanını getirecektir.

5. OSMANLI KIYMETLİ MADENLERİ

Altın ve gümüş Osmanlı’nın kıymetli madenleridir. Rumeli’de yapılan fetihlerle, 17. yüzyılın ilk çeyreğine kadar işletilen ve Osmanlı darphanelerini besleyen birçok altın ve gümüş madeni çalışır halde ele geçirilmiştir.

Madenlerin ihalesi Darphane-i Amire tarafından yapılır, ihale yoluyla mütezimlere veya emaneten bazı şahıslara verilir ve padişah tarafından onaylanırdı. 1825/1826 yılında 17 maden yerinin 1825/1826 yılı gelirine mahsuben eski usul ve adet üzere iltizamen veya müteselsil kefalet yoluyla ihale edildiği, Hattı Hümayûn'da ifade edilir (BOA, HH, 536/26363).

Osmanlı devletinin kıymetli maden siyaseti mümkün olduğunca para arz ve talebini dengede tutmak için kıymetli maden ihracatını yasaklar, ithalatını ise teşvik ederdi, bunun yanında bunalımlı dönemlerde sarayda veya şahısların özel mülkiyetinde olan altın ve gümüş eşyanın, sikke kestirmek amacıyla darphaneye gönderilmesi istenirdi. Amerikan ve Peru gümüşünün özellikle Avrupa gümüş stoku üzerinde pozitif bir etki yaratması, Avrupa ve Osmanlı'da fiyatları yükseltecek, devlet gelirlerini nisbi olarak düşürecektir (Acer, 2009: 122). Ayrıca bu para bolluğu ve yabancı para hâkimiyeti, Osmanlı madenciliği üzerinde negatif bir etki yaratarak, maden ocakları ve darphaneleri iktisadi olmaktan çıkaracaktır. Diğer taraftan altının gümüş karşısında iyi para durumuna geçmesi, altının piyasadan kaybolmasına yol açmakta ve dolayısıyla Mısır, Halep, Şam ve Diyarbekir gibi eyaletlerden Osmanlı hazinesine gelen gelir fazlası altınların gelmesini zorlaştırmaktaydı (Tabakoğlu, 1994: 266-7).

İran, Bağdat, Anadolu'nun değişik yerleri, Rumeli ve deniz yoluyla diğer memleketlerden gelen postacı ve tüccarların liman kentlerine saklı olarak altın ve gümüş getirdikleri 1829/1830 yılı Osmanlı belgelerinde görülmektedir. Mesela İzmit'ten İstanbul'a gelinceye kadar yol güzergahında olan Kartal, Pendik, Tuzla ve Üsküdar bölgelerinde postacı ve tüccarların çevreye yayılarak, beraberinde getirdikleri kaçak altın ve gümüşler gizliden sattıkları, bunları önlemek için deniz yoluyla başka güzergahtan gelenlerin aranması ve işlemlerinin yapılması konusunda da İzmit gümrüğünün görevlendirilmesine rağmen, kontrolün kaybedildiği, bu nedenle Darphane-i Amire'nin zarar ve ziyanının önlenmesi için yeni bir düzenlemenin şart olduğu, ayrıca Darphane-i Amire özel memurlarının da görevlendirildiği, bu kaçakçılığı önlemek ve yerinde denetim yapmak için Şam, Halep, Kıbrıs özetle Anadolu ve Rumeli'nin bütün vilayetlerinde kendi memurlarını tayin etme hususunda Gümrük Emin'ine yetki verilmesi gerektiği, Darphane-i Amire Nazırı Abdurrahman Nafiz tarafından Padişah fermanının yazılması için Sadarete arz edilmektedir (BOA, HH, 567/27803).

Piyasada paranın istikrarını sağlamak ve halkın zarara uğramasını önlemek amacıyla Osmanlı yönetimi nizamnameler yürürlüğe koyacaktır. Bu dönemde para piyasalarını bozanların çoğunun Avrupalı tüccarlar olduğu Darphane-i Amire Müşiri Devletli Hasip Paşa tarafından Padişah'a arz edilmektedir. Para istikrarı ile ilgili yürürlüğe giren kanun maddesinin aynen korunması, para piyasasını bozan Avrupa'luların önünün kesilmesi gerektiği, adı geçen yürürlükteki kanun maddesinin desteklenmesi için padişahın emir ve kararının Divan-ı Hümayûn'dan çıkarılarak, İstanbul ve diğer vilayetlerdeki Kadı, İhtisab Nazırı, Gümrük Emni ve diğer ilgili şahıslara duyurulması, ayrıca Hariciye Nazırlığı tarafından dost ülkelerin elçilerine gerekli tezkirelerin yazılması gerektiği ifade edilmektedir (BOA, HH, 569/27882).

Osmanlı'da altın ve gümüş paraların piyasada darlık nedenlerinden birisi de halkın, ziynet eşyası olarak bu madenlere rağbet etmesidir. Rağbetin yoğun olduğu, maden darlığının çekildiği 1803 yılında, ferman ile halis altın ve gümüşten kılıç, bıçak,

hançer ve yüzük yapılması; tabanca ve tüfenk süslemesinde altın kullanılması; altın ve gümüşün mürekkeplerde eritilip kitap yazılması; kadınların ziynetleri yani bilezik, küpe, kuşak, yafta, gerdanlık ve buna benzer şeylerin imalatında altın ve gümüş kullanımına yasak getirilmiştir. Altın ve gümüşten üretilen ziynet eşyaları, kap kacaklar kullanılmayarak elde bulunanların tamamı gizlenmeden Darphane'ye teslim edilmesinin zorunluluğu ifade edilirdi. Ayrıca taşrada yaşayan halkın da adli makamların bilgisi dahilinde ellerinde bulunan altın ve gümüşlerini tartarak Vali'lere, Vali olmayan yerlerde Mutesellim ve Voyvoda'lara teslim etmeleri istenmektedir. Teslim alınan altın ve gümüşler adli makamlarca alınıp tartıldıktan sonra mühürlenerek kayıtları yapıldıktan sonra defterle birlikte bir mutemet aracılığıyla Dersaadet'e (İstanbul'a) gönderilmesi istenmektedir. Darphane'ye teslim edilen altın ve gümüşün karşılığı cari olan o günkü rayiç bedeli üzerinden karşılığı nakit olarak alınarak halka ödeme yapılırdı. (BOA, CD, 1/13). Benzer mahiyetteki ferman 1823 yılında yeniden yayımlanmıştır. Altın ve gümüşün kitap yazımında eritilip kullanılan mürekkepte ve bilezik, küpe, kuşak, yafta, gerdanlık ve buna benzer ziynet eşyalarında kullanılması yasaklanmıştır. Gerek erkek ve gerekse kadınların bundan sonra altın ve gümüşten mamul Örgü Tığı ve Zarfi, Şamdan, Tepsi, Dühani, Gülabdan, Buhurdan, Tatlı Hokkası, Su Tası, Maşrapa, Leğen, İbrik, Nargile Bendi, Çubuk Takımı, Minyatür, Rahbet, Besat, Rikap, Kabzalı Gaşiye, Şamdan Tablası gibi süs aletlerinin kullanılmamasına yönelik iki adet fetva yayımlanmıştır. Bundan böyle herkesin elindeki, Harem ve selamlıklarında bulunan altın ve gümüş kap kacakları saklamadan Darbhane-i Amire'ye getirmekle yükümlü oldukları ve halkın altın ve gümüşü ziynet eşyası olarak kullanmamaları ve ellerindeki ziynet eşyalarını darphaneye teslim etmeleri zorunluluğu ifade edilir (BOA, CD, 19/920; BOA, CD, 19/923). 1821 yılında uzun süreden beri halkın gümüş kaplara rağbetinden dolayı, karaborsacıların çoğaldığı ve halka değerinin üzerinde gümüş sattıkları tespit edilmiş, ayrıca Osmanlı beyaz akçesinin değerinin çok üstünde bir pahayla satıldığı karaborsacılara ve fırsatçılara meydan verilmemesi için Rum Rubiyesi'nin çokça bastırılması gerektiği, Venedik Rubiyesi'nin üç, İslambol Rubiyesi'nin iki buçuk kuruştan tedavüle sokulması, diğer cins paraların rayiç fiyatlarıyla alınıp satılması emr edilmektedir (BOA, CD, 64/3173). Ancak 1826 yılına gelindiğinde, hazinedeki para darlığı nedeniyle, Venedik Rubiyesi ve İslambol Rubiyesi'nin 15.5 kuruşa satılması konusunda Hattı Hümayûn emir çıkarmıştır (BOA, HH, 423/21758).

Osmanlı madenleri ile ilgili önemli sorunlardan birisi de, maden mahallinde tutulan altın ve gümüşlerle ilgili tayin edilen Maden Eminleri'nin belli bir süre sonra firar etmeleri, maden kayıt ve kuyudatının sağlam tutulmaması, tutulan senetlerin kaybedilmesidir. Darphane-i Amire Nazırı'nın Maden Emni'ne yazmış olduğu 24.11.1803 tarihli yazıda, "Keban, Ergani ve Tefvik madenlerinin yedi ve Gümüşhane ve Tevabii madenlerinin beş senelik altın ve gümüş hesaplarına dair taktirde Keban ve Ergani ve Tefvik ve Elbistan madenleri olsun ve gerek Gümüşhane ve çevresinin madenleri olsun tamamının senetleri zayi ve kayıp olmuş olduğu, daha önce icmal olarak tutulmuş olan kayıtlardan suretleri çıkarılması yeniden yazılıp tanzim edilmesinin padişahın şifahi emri ve fermanı olduğu ifade edilmiştir. 1795/1796 ve 1801/1802 yıllarına ait Keban ve Ergani madenlerinden biriken yedi senelik hasılat ile Gümüşhane ve çevresinden biriken beş senelik hasılatın tahsili ve muhasebeye teslim edilmesi padişahın emir ve iradesine bağlı olduğundan bu hususta ferman-ı alinin

çıkarılması” ve “adı geçen yerlerin Darphane-i Amire tarafından yedi senelik gelir ve giderlerinin incelenmesi” istenmektedir. Yapılan hesap incelemesi sonucu toplam gelirin yirmi bir yük kırk dokuz bin doksan dokuz kuruşa ulaştığı, bunun bir kısmı yani yirmi sekiz bin beş yüz elli yedi akçe Darphane-i Amire’ye ve seksen bin dört yüz otuz bir buçuk kuruş Maliye’ye ödenmesi” istenmektedir (BOA, CD, 15/707) .

Osmanlı altın madenleri Bozkır, Ergani, Gümüşhane, Espiye altın madenleridir. Osmanlı Gümüş Madenleri ise, Bereketli ve Bozkır (Niğde), Siru ve Gerger (Malatya), Gümüşhane, Espiye, Keban, İnegöl, Nif (Kemalpaşa), Milas, Kratova (Üsküp), Sidre Kapsı (Selanik), Taşoz Adası, Gümüşhacıköy (Amasya), Novaerda, Balya gümüş madenleridir (BOA, CD, 15/707; Tabakoğlu, 1994: 227). Altın ve gümüş madenleri, ifade edildiği gibi, mukataa şeklinde ya da bizatihi devletin tayin ettiği Emin tarafından işletilirdi. Mukataalar ihale ile verilirdi, ancak çıkarılan altın ve gümüşler darphaneye gönderilirdi. Osmanlı’da padişaha ait madenlerden gelen gümüş ve altınlar da darphaneye teslim edilirdi. Teslimat şahitlerin huzurunda yapılırdı. 1802/1803 yılında karışık gümüş olarak 12975 dirhem, bu gümüşün beher çekidesi (1 Çekide = 225.79 kg) 1 dirhem 3.5 kirat 1 buğday altın olarak belirtilmiştir (BOA, CD, 21/1289).

Darphaneye teslim edilen gümüşten para kesilirdi. Osmanlı’nın bu dönemde aktif madenlerinden birisi de Bereketli madenidir. 1811 yılında darphaneye teslim edilen safi gümüş miktarı 18030 dirhemdir (BOA, CD, 21/1042). 1814 yılında Darphane Nazırı’nın, Başmuhasebeye yazdığı yazıda “Maden Emini el-Hac Yakup Ağa’nın Padişah’a ait gelirler arasında yer alan Balya madeninin 1814 yılı gelirinden getirdiği safi gümüş tartılarak on iki parça olarak teslim alınmıştır. Teslim alınan safi gümüş 6230 dirhem olarak kayıt ve tescil edildikten sonra karşılığında aynı miktarda gümüş para basılarak toptancılara verilmesi için gerekli işlemler yapılacaktır” denilmektedir (BOA, CD, 10/470).

Ele alınan dönemde aktif olan madenlerden birisi de Gümüşhane madenidir. 1820 yılında bu madenden 18 dirhem gümüş, 33 dirhem altının, ayrıca 100 dirhem altının ve Çocuk madeninden de 3861 dirhem ayrıca 42318 dirhem gümüşün, Keban madeninden de 4875 gümüşün dirhem Darphane-i Amire’ye gönderildiği ifade edilmektedir (BOA, CD, 18/894).

6. SONUÇ

Bu çalışmada, Osmanlı’nın 1800-1844 dönemindeki mali sorunlarını çözmek için araç olarak kullandığı paranın durumu, yapısal sorunları ve kıymetli madenlerle olan ilişkisi ele alınmıştır. Ulusal ve uluslararası ticarete madeni paraların kullanılması, tedavüldeki altın ve gümüş arzı; fiyatlar, ücretler ve faiz oranlarıyla yakından ilişkilidir. Osmanlı para, maden, gümrük ve vergi politikaları, o günün iktisadi mantığı veya rasyonalitesinin gerekleri doğrultusunda belirlenmemiş, daha çok günün dayatmış olduğu şartlar gereği belirlenmiştir.

18. yüzyılın son çeyreğinde vergi gelirleri mültezimler eliyle toplanıyordu. Âyan’dan oluşan bu mültezimlerin merkezi devlet karşısında kazandıkları güç nedeniyle vergi gelirlerinin çok azı Osmanlı hazinesine gidiyordu. II. Mahmut döneminde yapılan reformlar, meydana gelen savaşlar, modernleşme ile birlikte halkta ithalata dayalı

tüketim alışkanlıklarının artması Osmanlı maliyesinin gelirlerini azaltmış ve dış ticaret dengesinin bozulmasına neden olmuştur.

Batı Avrupalı tüccarlara tanınan imtiyazlar ve 19. yüzyılda yapılan ticaret anlaşmaları sonucunda yerli üreticilerin üretim kabiliyeti zayıflamış ve vergi gelirleri azalmıştır. İthalatın artması, Osmanlı iç para stokunu eritmiş, iç piyasada para kirlenmesine neden olmuş ve Osmanlı ekonomisinin rekabet gücünü azaltmıştır.

Osmanlı'da bütçe açıklarını kapatmada iç borçlanma finansman aracı olarak başvuru para taşıyıcıları, paranın istikrarını ve güvenilirliğini ortadan kaldırmıştır. Halkın daha güvenilir bulunduğu yabancı paralara yönelmesi, kalpazanlığın artmasına ve kambiyo istikrarsızlığına neden olmuştur. Galata Bankerlerine para basma yetkisinin verilmesi Osmanlı para piyasalarında para standardını bozmuştur. Osmanlı'nın para standardını sağlayacak ve kambiyo işlemlerini yürütecek, merkez bankası işlevini yürütecek bir kurumu veya otoritesinin olmaması, dağıtık toplanan gelirlerin tek hazinede toplanma ihtiyacı, Maliye Nazırlığı'nın kurulmasına yol açmış, mahalli idarede Defterdar ve Malmüdürlüğü'nün ihdası ile mali teşkilata bir disiplin getirilmeye çalışılmıştır.

Modernleşmeyle birlikte halkın tüketim mallarına, altın ve gümüş eşyalara rağbet etmesiyle piyasada para darlığı yaşanmıştır. Etnik ayrılıklar ve savaşların çoğalması, savaşların ordu tarafından kaybedilmesi, savaşın maliyetini artırdığı gibi, kaybedilen savaşlarla ödenen savaş tazminatları Osmanlı maliyesine yük getirmiştir. Askerlerin ganimet elde etmemesi ile savaşa istekleri azalmış, dolayısıyla bir sonraki savaşın kaybedilmesi kaçınılmaz hale gelmiştir.

Osmanlı'da sınırlı miktarda mal para stoku vardı. İhracatın sınırlı olması nedeniyle dışarıdan para girişi sınırlı olmuştur, ayrıca coğrafi keşiflerle birlikte ticaret yollarının karadan okyanusa ve denize kayması; yapılan savaşlarla Osmanlı'nın Akdeniz ve Karadeniz üzerindeki egemenliğini kaybetmesi ile birlikte gümrük gelirleri azalmış, ayrıca uluslararası ticaretteki paranın artık Osmanlı kentlerine uğramaması para stokunun azalmasına neden olmuştur.

Etnik ayrılıkları azaltmak için, azınlıkların maaşa bağlanması ve orduda istihdam edilmesi, ordu düzenini bozduğu gibi, Osmanlı maliyesine ek yük getirmiş; bunların maaşını vermek için devlet para basmış, piyasada fiyat artışlarına neden olmuştur.

Osmanlı'nın Rumeli'deki kıymetli madenleri, kaybedilen topraklarla birlikte elden çıkmıştır. Kıymetli maden arzının azalması, piyasadaki para darlığının bir başka nedenidir. Avrupa'da sanayiye dayanan üretim artışıyla birlikte, Osmanlı gibi çevre ekonomilerde talep arışı yaşanmıştır. İthalatın artması para piyasalarında para talebini artırmıştır. Tağşişe uğramış paralarla bu talebi karşılamaya çalışan Osmanlı paralarına ihracatçı ülkelerin güven duymaması, tağşişi iç borçlanma finansman aracı olmaktan çıkarmıştır.

İthalatın artmasıyla ortaya çıkan mütercimlik, şirket temsilciliği, yabancı tüccarların alacak tahsilâtı, ithalat ile gelen malların toptan dağıtımıcılığı ve yabancı tüccarların mal güvenliği konusundaki sorunları, Osmanlı iç piyasalarında, yabancı tüccarlar ile din ve dil faktörü nedeniyle daha kolay iletişim kuran ve onların güvenlerini kazanan azınlıkların sosyal statü ve ticari açıdan yükselmelerine neden

olmuş, bu durum Osmanlı ekonomik yapısında sosyal gerilimlere neden olmuştur. Mülkiyet rejiminin de etkisiyle, Osmanlı devleti, kıymetli maden mevzuatını geliştirmede, maden ocaklarının işletilmesinde ve güvenliğinin sağlanmasında yetersiz kalmıştır. Devletin yetersizliği, para piyasalarında piyasa bozucu aktörlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

KAYNAKÇA

- Acer, Zabit (2009), "Corruption of the Ottoman Inheritance System and Reform Studies Carried out in the 17th century", *Zeitschrift für die Welt der Türken; Journal of World of Turks*, 1(2), pp. 119-131.
- Açba, Sait (1995), *Osmanlı Devleti'nin Dış Borçlanması (1854-1914)*, Afyon Kocatepe İ.İ.B.F. Yayınları, Afyon.
- Akdağ, Mustafa (1999), *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi (1453-1559)*. Cilt: 2, Barış Yayınevi, Ankara.
- Akyıldız, Ali (1996), *Osmanlı Finans Sisteminde Dönüm Noktası Kağıt Para ve Sosyo-ekonomik Etkileri*. Eren Yayıncılık, İstanbul.
- Anbar, Adem (2009), "Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'yla Finansal Entegrasyonu: 1800-1914", *Maliye Finans Yazıları Dergisi*, 23(84), ss. 17-37.
- Auchterlonie, Paul (2000), "A Turk of the West: Sir Edgar Vincent's Career in Egypt and the Ottoman Empire", *British Journal of Middle Eastern Studies*, 27(1), pp. 49-67.
- Autheman, A (2002), *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlı Bankası: Bank-ı Osmani-i Şahane*, İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi.
- Aygün, Necmettin (2009), "Osmanlı Devleti'nin Son Zamanlarında Karadeniz'in Güney Kesiminde İktisadi Faaliyetler", *Karadeniz Araştırmaları*, 6(23), ss. 41-76.
- Balta, Evangelia (2000), "Osmanlı Devletinde Rum Millet ve Ekonomik Gelişmişlikleri", *Osmanlı Devleti'nde Din ve Vicdan Hurriyeti*, Ensar Neşriyat, İstanbul.
- Bayraktar, Kaya (2002), "Osmanlı Bankasının Kuruluşu", *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 3(2), ss. 71-85.
- Belen, M. (1931), *Türkiye İktisadi Tarihi Hakkında Tetkikler*, (Ter. M. Ziya), İstanbul.
- Biber, Ahmet Emre (2009), "Osmanlı İmparatorluğu'nun Dünya Sistemine Eklemlenme Süreci ve Azgelişmişliğinin Evrimi", *Uluslararası İnsani Bilimler Dergisi*, 6(1), ss. 27-44.
- BOA, CD, (10/470). Başbakanlık Osmanlı Arşivi. Cevdet Darphane. Dosya: 10, Belge: 470.
- BOA, CD, (1/13). Başbakanlık Osmanlı Arşivi. Cevdet Darphane. Dosya: 1, Belge: 13.
- BOA, CD, (15/707). Başbakanlık Osmanlı Arşivi. Cevdet Darphane. Dosya: 15, Belge: 707.
- BOA, CD, (18/894). Başbakanlık Osmanlı Arşivi. Cevdet Darphane. Dosya: 18, Belge: 894.
- BOA, CD, (19/920). Başbakanlık Osmanlı Arşivi. Cevdet Darphane. Dosya: 19, Belge: 920.
- BOA, CD, (19/923). Başbakanlık Osmanlı Arşivi. Cevdet Darphane. Dosya: 19, Belge: 923.

- BOA. CD, (21/1042). Başbakanlık Osmanlı Arşivi. Cevdet Darphane. Dosya: 21, Belge: 1042.
- BOA. CD, (21/1289). Başbakanlık Osmanlı Arşivi. Cevdet Darphane. Dosya: 21, Belge: 1289.
- BOA. CD, (28/1362). Başbakanlık Osmanlı Arşivi. Cevdet Darphane. Dosya: 28, Belge: 1362.
- BOA. CD, (39/1929). Başbakanlık Osmanlı Arşivi. Cevdet Darphane. Dosya: 39, Belge: 1929.
- BOA. CD, (42/2089). Başbakanlık Osmanlı Arşivi. Cevdet Darphane. Dosya: 42, Belge: 2089.
- BOA. CD, (64/3173). Başbakanlık Osmanlı Arşivi. Cevdet Darphane. Dosya: 64, Belge: 3173.
- BOA. HH, (423/21758). Başbakanlık Osmanlı Arşivi. Hattı Hümayûn. Dosya: 423, Belge: 21758.
- BOA. HH, (536/26363). Başbakanlık Osmanlı Arşivi. Hattı Hümayûn. Dosya: 536, Belge: 26363.
- BOA. HH, (556/27792). Başbakanlık Osmanlı Arşivi. Hattı Hümayûn. Dosya: 556, Belge: 27792.
- BOA. HH, (565/27707). Başbakanlık Osmanlı Arşivi. Hattı Hümayûn. Dosya: 565, Belge: 27707.
- BOA. HH, (565/27768). Başbakanlık Osmanlı Arşivi. Hattı Hümayûn. Dosya: 565, Belge: 27768.
- BOA. HH, (567/27803). Başbakanlık Osmanlı Arşivi. Hattı Hümayûn. Dosya: 567, Belge: 27803.
- Boztemur, Recep (1999), "XIX. Yüzyılda Kapitalist Dünya Ekonomisi ve Osmanlı İmparatorluğu", *Osmanlı*, 7(2), ss. 383-388.
- Bulut, Mehmet (2008), "The Ottoman Approach to the Western Europeans in the Levant during the Early Modern Period", *Middle Eastern Studies*, 44(2), pp. 259-274.
- Cezar, Yavuz (1986), *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. Yüzyıldan Tanzimata Mali Tarih)*, Alan Yayıncılık, İstanbul.
- Değer Alper ve Adem Anbar (2010), "Osmanlı İmparatorluğu'nun İç Borçlanmada Kullandığı Yöntem ve Araçlar", *Maliye Finans Yazıları*, 24(87), ss. 24-49.
- Dingeç, Emine (2007), "Osmanlı Devleti'nde Kalpazanlık Faaliyetleri 1560-1600", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 9(32), ss. 73-96.
- Doğan, Özlem Sertkaya (2005), "Türkiye'de Altın Madenciliği", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi*, (3), ss. 151-157.
- Eldem, Ethem (1998), *Osmanlı Bankası Arşivi ve Tahsin İsbiroğlu Koleksiyonundan Osmanlı Bankası Banknotları*, Osmanlı Bankası Yayınları, İstanbul.
- Eren, Sadun (1984), *İstihdam Para ve İktisadi Politika*, Savaş Yayınları, Ankara.
- Frery, Lucien J. (2008), "Russian Interests in Nineteenth-Century Thessaloniki", *Mediterranean Historical Review*, 23(1), pp. 15-33.
- Genç, Mehmet (2000), *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınevi, İstanbul.
- Geyikdağı, V. Necla & Geyikdağı, M.Yaşar (2009), "Liberalization in Turkey: Does History Repeat Itself?", *Middle Eastern Studies*, 45(1), pp. 71-86.

- Gülalp, Haldun (1983), *Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri*, Yurt Yayınları, Ankara.
- Güran, Tevfik (1989), *Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi: Bütçeler ve Hazine Hesapları (1841-1861)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Heywood, Colin (2008), “Fernand Braudel and Ottomans: The Emergence of Involvement (1928-50)”, *Mediterranean Historical Review*, 23(2), pp. 165-184.
- Kaleli, Hüseyin (2002), “Osmanlı Madeni Para Rejiminde Enflasyona Yol Açması Bakımından Tağışlar ve Sebepleri”, *SDÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(2), ss.189-206.
- Karal, Enver Ziya (1983), *Osmanlı Tarihi*, C.V., Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Kaya, Miyase Koyuncu. (2009), “18. Yüzyılın İkinci Yarısında Bursa'da Esnafın Mali Durumuna Örnekler”, *Ekev Akademi Dergisi*, 13(40), ss. 261-276.
- Kazgan Haydar ve Toktamış Ateş, v.d (1999), *Osmanlı'dan Günümüze Türk Finans Tarihi, I-II*. İstanbul.
- Kazgan, Haydar (2005), *Galata Bankerleri*, Orion Yayınevi, Ankara.
- Kıray, Emine (1993), *Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar*, İletişim Yayınevi, İstanbul.
- Köse, Murat (2001), “Osmanlıda Borsa ve Galata Bankerlerinin Devletin Mali Yapısındaki Rolü”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (18), ss. 229-251.
- Kurdakul, Necdet (1981), *Osmanlı Devletinde Ticaret Antlaşmaları ve Kapitülasyonlar*, İstanbul.
- Küçükcalay, Ahmet Mesut (2008), “Imports to Smyra between 1794 and 1802: Statistics from the Ottoman Sources”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 51(3), pp. 487-512.
- Mantran, Robert (1990), *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, TTK Yayınları, Ankara.
- Ortaylı, İlber (1983), *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Hil Yayınları, İstanbul.
- Ölçer, Cüneyt (1978), *Sultan Abdülmecid Devri Osmanlı Madeni Paraları*, Yenilik Basımevi, İstanbul.
- Öner, Erdoğan (2001), *Mali Olaylar ve Düzenlemeler Işığında Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet Döneminde Mali İdare* Maliye Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Önsoy, Rıfat (1999), *Mali Tutsaklığa Giden Yol Osmanlı Borçları*, Turhan Kitapevi, Ankara.
- Özcan, Ruhi (2005), “Osmanlı Devletinde XVII. Yüzyılda Yapılan Sikke Tashihleri”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (17), ss. 237-266.
- Özdingiş, Vicdan (2004), “Osmanlı Devrinde Madenler ve Madenlerin İşletilmesi”, *Maden Mühendisleri Odası Dergisi*, (67), ss. 41-42.
- Pamuk, Şevket (1984), *Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi (1820-1913)*, Yurt Yayınları, Ankara.
- Pamuk, Şevket (2000), *Osmanlı İmparatorluğunda Paranın Tarihi*, 2. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Pamuk, Şevket (2004), “Osmanlı İmparatorluğunda Para 1326-1914”, H. İnalcık ve Donald Quataert içinde, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1600-1914)*, C. II (1055), Eren Yayınları, İstanbul.
- Parasız, İlker (1994), *Para Banka ve Finansal Piyasalar*, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa.

- Paylanbay, Elem (2007), "XIX. Yüzyıl Osmanlı Mali Bunalımı ve Çözüm Aracı Olarak Kaime Uygulaması", *T.C. Balıkesir Üniversitesi F.E.F. Karesi Tarih Kulübü Bülteni*, S. 1, ss. 50-62.
- Philliou, Christine (2008), "The Paradox of Perceptions: Interpreting the Ottoman Past through the National Present", *Middle Eastern Studies*, 44(5), pp. 661-675.
- Quataert, Donald (2006), "Tanzimat Döneminde Ekonominin Temel Problemleri", M. S. ve Halil İnalcık içinde, *Tanzimat/Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, (Ter. Fatma Acun), Phoenix Yayınevi, Ankara, ss. 447-455.
- Roumen, Avramov ve Şevket Pamuk (2006), "Monetary and Fiscal Policies in South-East Europe: Historical and Comparative Perspective", *First General Meeting of the South-East Europe Monetary History Network*, Conference, Bulgarian National Bank, Sofia., pp. 7-22.
- Sağlam, Mehmet Hakan. (2009), "Osmanlı Mali Yaşamına Genel Bir Bakış", M. Kenan içinde, *Bir Osmanlı İktisatçısı Mehmet Kenan'ın Gözüyle İktisat Tarihinin Evrimi*, Türkmen Kitabevi, İstanbul.
- Sayar, Ahmet Güneri (Aralık 1999-Ocak 2000), "Dünden Bugüne Osmanlı İktisat Düşüncesinin Temel Unsurlarına Bir Bakış", *Türk Yurdu*, 700. Yılında Osmanlı Özel Sayısı, XIX-XX, (148-149), ss. 17-19.
- Tabakoğlu, Ahmet (1985a), *Gerileme Dönemi Osmanlı Maliyesi*, İstanbul: Dergah Yayınları.
- Tabakoğlu, Ahmet (1985b), "Osmanlı İktisat Tarihinde Enflasyon Meselesi (1300-1750)", *Marmara Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi*.
- Tabakoğlu, Ahmet (1994), *Türk İktisat Tarihi*, Dergah Yayınları, İstanbul.
- Tuck, Christopher (2008), "All Innovation Leads to Hellfire: Military Reform and the Ottoman Empire in the Eighteenth Century", *The Journal of Strategic Studies*, 31(3), pp. 467-502.
- Uygur, Ziya (1998), *Osmanlı Devletinde Enflasyon ve Toplumsal Düzene Etkileri*, Bayrak Matbaa Ltd. Şti, İstanbul.
- Yerasimos, Stefanos (1977), *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye, Tanzimattan I. Dünya Savaşına*, (Cilt 2), (Çev. Babür Kuzucu), Gözlem Yayınları, İstanbul.